

وظایف حکومت اسلامی در بخش کشاورزی

با تاکید بر سیره نبوی(ص)*

یعقوبعلی برجی

مدرس سطوح عالی حوزه علمیه قم

دانشیار جامعه المصطفی العالمیه

چکیده

در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی سیره و سخنان رسول خدا(ص) و اهل بیت(ع) به عنوان منابع مورد اعتماد در استنباط احکام الهی، وظایف حکومت اسلامی در بخش کشاورزی استخراج شده است. روایات دلالت دارد که کشاورزی عملی مستحب و مطلوب شرع است و کسی که توان و عمر خود را در راه سرسبزی زمین و کشاورزی صرف کند، افزون بر سودمندی‌های مادی، خوشبختی را در سرای دیگر برای خود رقم زده است. نتیجه حاصل از تحقیق اثبات می‌کند حکومت اسلامی با الهام از سیره نبوی وظیفه دارد سیاست‌ها و راهبردهای مربوط به توسعه کشاورزی، و عمران روستاها و مناطق عشایری و اقدامات لازم به منظور برنامه ریزی تولید و تأمین نیاز کشور به محصولات و فرآورده‌های کشاورزی و دامی و توسعه صادرات را انجام دهد. و نیز حکومت اسلامی با الهام از سیره نبوی وظیفه دارد بررسی و مطالعه جامعی از حوزه‌های اراضی و آبخیزداری کشور به منظور تهیه طرح‌های آبخیزداری و جلوگیری از فرسایش خاک و تثبیت شن‌های روان و بیابان زدایی و تهیه برنامه جامع استفاده از اراضی کشاورزی و منابع طبیعی و بهره برداری بهینه از این اراضی را در دستور کار قرار دهد. و نیز آموزش و توسعه دانش کشاورزی و فرهنگ سازی در این حوزه نیز از جمله وظایف حکومت اسلامی است.

واژگان کلیدی: حکومت اسلامی، وظائف حکومت اسلامی، کشاورزی، سیره نبوی(ص).

مقدمه

حکومت اسلامی نوعی از حکومت دینی در جوامع مسلمان که حزب یا اشخاص حاکم معتقد به برتری اسلام، سعی در پیاده سازی قوانین بر پایه احکام و معارف اسلامی دارند. حاکمان اسلامی معتقدند اسلام برنامه کاملی است که از جانب خدا راه چگونگی زندگی کردن را آموخته است. حکومت نیز جزئی از زندگی ماست پس برای حکومت نیز باید از راهنمایی خدا استفاده کرد. این افراد نظریه جدایی دین از سیاست را قبول ندارند. در دیدگاه‌های جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر ولایت فقیه حکومت دینی نه تنها در آن قوانین دینی اجرا می‌شود بلکه مجریان آن یا مستقیماً از طرف خدا منصوبند یا به اذن خاص یا عام معصوم منصوب شده‌اند. در این دیدگاه، حکومت دینی شکلی از حکومت است که در آن همه امور سیاسی اجتماعی، قضایی، اقتصادی، کشاورزی و... منشأ الهی پیدا می‌کند و طبق آزمون‌های دینی تعیین تکلیف در این امور به دین واگذار می‌شود. در حکومت دینی جایی برای مردم‌سالاری به عنوان تعیین سرنوشت اساسی جامعه وجود دارد که با مشارکت مردم و مشورت آنان از اهمیت برخوردار است. در این مقاله با استفاده از سیره و سخنان رسول خدا(ص) و اهل بیت(ع) وظایف حکومت اسلامی در بخش کشاورزی بیان شده است.

اهمیت کشاورزی در اسلام

بر اساس روایات ماثور از اهل بیت(ع) کشاورزی حلال‌ترین و پاکیزه‌ترین کارهاست (کلینی، ۱۴۰۱، ۵؛ ۲۶۰؛ طوسی، ۱۴۱۸، ۶: ۳۸۶)؛ کشاورزان گنجینه‌های خدا در روی زمین هستند (طوسی، همان، ۳۸۳)؛ همه پیامبران خدا به جز ادریس کشاورز بوده‌اند (همان، ۵؛ ۳۸۳)؛ کشاورزی را جبرئیل به آدم آموخت؛ هر مقدار که مردمان از دستاوردهای کشاورزان بهره برند، خداوند به آنان پاداش خواهد داد (مجلسی، ۱۴۰۴، ۱۰۳: ۶۹). کشاورزی بهترین ثروت (صدوق، ۱۴۰۳، ۲: ۱۹۰) و بزرگترین کیمیاست (کلینی، همان، ۵؛ ۳۴۶)؛ کسی که توان و عمر خود را در راه سرسبزی زمین و کشاورزی صرف کند، افزون بر سودمندی‌های مادی، خوشبختی را در آن دنیا برای خود رقم زده است. خداوند کشاورزی را برای پیامبرانش انتخاب کرد (همان: ۳۴۷)؛ کشاورزان روز قیامت بهترین مقام و نزدیک‌ترین منزلت را به خداوند دارند؛ در روز قیامت آنان با نام «مبارک» خوانده می‌شوند؛ کشاورزان دانه‌های پاکیزه‌ای را می‌کارند... (حسینی، ۱۳۸۲: ۱۵۶). در زمان حکومت حضرت ولی عصر(عج) کشاورزی رونق می‌یابد و زمین سرسبز و خرم می‌گردد (متقی، ۱۳۸۲: ۵۷).

این روایات در واقع دنیا و آخرت و معیشت و معنویت را درهم آمیخته است و بر طبق آن‌ها کسی که توان و عمر خود را در راه سرسبزی زمین و کشاورزی صرف کند، افزون بر سودمندی‌های مادی، خوشبختی را در آن دنیا برای خود رقم زده است و زمینه شکوفایی و بالندگی روح و گام‌نهادن در مدارج معنوی را برای خود فراهم آورده است. به فرموده رهبری: دستگاه کشاورزی برای کشور ما بسیار مهم است؛ چون امنیت غذایی برای کشوری بزرگ، پرجمعیت و دارای هدف‌های بلند بسیار مهم است. لذا بخش کشاورزی و دامداری ما یک بخش ویژه و استثنایی است و همه باید برای آن تلاش کنند (رهبر معظم انقلاب، سخنرانی در تاریخ ۱۳۸۲/۱۰/۱۴). این همان نکته‌ای است که امام خمینی (ره) نیز بر آن تأکید می‌ورزید، ایشان در این باره ضمن اشاره به نابودی کشاورزی در زمان حکومت پهلوی فرمودند: «ما در تمام زمینه‌های اقتصادی یک انقلاب واقعی می‌خواهیم. امر کشاورزی در حکومت ما، از اولویت خاصی برخوردار است. برای این که شاه با اصلاحات ارضی آمریکایی خود کشاورزی را نابود کرد...» (امام خمینی، ۱۳۷۹، ۵: ۷۲).

رهبر معظم انقلاب نیز در این باره فرمودند: «کشاورزی یکی از اساسی‌ترین محورهای توسعه در کشور ماست؛ یک چیز حاشیه‌ای نیست. توجه به صنعت - که لازم است - نباید موجب عطف توجه از کشاورزی شود. کشاورزی پایه، زیربنا و اساس است» (رهبر معظم انقلاب، همان). با توجه به اهمیت کشاورزی برآنیم با استفاده از سیره و سخنان پیامبر اکرم (ص) و اهل‌بیت (ع) و وظیفه حکومت اسلامی در حوزه کشاورزی را تبیین کنیم.

وظایف حکومت اسلامی در بخش کشاورزی

۱. قانون گذاری: یکی از وظایف حکومت در بخش کشاورزی وضع قوانین مناسب و رفع موانع قانونی توسعه کشاورزی است. مهمترین دلیل این مدعا سیره نبوی در حکومت‌داری است. یکی از اقدامات مهم رسول خدا (ص) در توسعه و رونق کشاورزی وضع مقررات جامع و دقیق در امر کشاورزی بود که می‌تواند الگویی برای حکومت اسلامی باشد مانند:

۱) تبیین دقیق حریم قنات‌ها، چاه‌ها و چشمه‌ها که اجرای آنها از خشکانیدن چاه‌های دیگران جلوگیری می‌کند (فیض کاشانی، ۱۳۶۸، ۱۰: ۱۰۵۵-۱۰۶۳)، و پیامبر خدا اجازه نداد تا کسی با حفر چاه یا قنات در حریم منابع آبی دیگران، به آنان ضرر برساند (همان: ۱۰۶۷-۱۰۷۲). حتی رسول خدا (ص) حریم درختان را با دقت بیان فرمود (کلینی، همان، ۵: ۲۹۵؛ طوسی، همان، ۷: ۱۴۴).

- (۲) بیان احکام فقهی خرید و فروش زمین، آب و انواع محصولات کشاورزی؛
- (۳) بیان احکام فقهی اجاره زمین؛ که روایات فراوانی در این باره از آن اهل بیت (ع) رسیده است (فیض کاشانی، همان: ۱۰۱۹-۱۰۴۴)؛
- (۴) بیان احکام مزارعه؛^۱ اهمیت این مسئله از این رو است که حق دهقان و مالک زمین در مکتب‌های مختلف مورد توجه قرار گرفته است؛
- (۵) بیان احکام مساقات؛^۲
- (۶) بیان احکام فقهی زمین غصب شده و کسی که در زمین دیگران درختی بنشانند، یا کشاورزی کند (همان، همان: ۱۰: ۱۰۷۲-۱۰۷۷)؛
- (۷) بیان احکام احیای زمین‌های موات و مقررات آن (حرعاملی، بی تا، ۱۷: احیاء موات)؛
- (۸) بیان مسائل مرتبط به انفال، احکام فقهی آن‌ها و نیز مباحث عامه و مشترکات (فیض کاشانی، همان: احکام الارضین و المیاء)؛ رسول خدا (ص) در این مورد دست به اقدام‌های گسترده‌ای زد و زمین‌های مختلفی را به مردم واگذاشت. این اقدامات، باعث رونق کشاورزی شد (احمدی میانجی، ۱۹۹۸، ۳: ۴۳۲-۵۴۳). آن حضرت حتی مسائل ریز را در این باره بیان می‌فرمود. امام صادق (ع) فرمود: «شخصی قناتی در کوهستان حفر کرده بود، که آب آن یک سال تمام، به‌طور یکسان برقرار بود. شخص دیگری در همان کوهستان و در کنار او قنات دیگری حفر کرد. میان این دو نفر نزاع در گرفت؛ که این قنات به قنات دیگری خسارت زده است. جدم رسول خدا (ص) فرمود: باید هر شب به یک قنات بروند و اندازه بگیرند تا معلوم شود آب کدام یک از دو قنات، کم می‌شود. اگر قنات دومی، آب قنات اول را بکشد، باید آن را پر کند و اگر قنات اولی آب قنات دوم را بکشد، صاحب دومین قنات حقی بر صاحب قنات اول نخواهد داشت» (صدوق، همان، ۳: ۱۰۲؛ طوسی، همان، ۷: ۱۴۵؛ کلینی، همان، ۵: ۲۹۶)؛
- فیض کاشانی، همان، ۱۰: ۱۰۵۷). بر طبق روایتی دیگر، امام صادق (ع) فرمود: «مردم مدینه باغ‌ها و نخلستان‌های خود را می‌فروختند و یک یا دو درخت آن را برای مصارف شخصی استننا

۱. مزارعه به معنای آن است که مالک زمین، آن را به دهقانی واگذارد تا او، در آن زمین کشت کرده و محصول، طبق توافق طرفین، میان آن‌ها تقسیم شود (محقق حلی، ۱۴۰۳، ۲: ۳۹۱).

۲. مساقات به این معناست که شخصی اداره و آبیاری درختان و باغ خود را به دیگری واگذارد و در مقابل، بخشی از محصول آن را - طبق توافق طرفین - به او بدهد (همان: ۳۹۶).

می کردند. وقتی هنگام برداشت محصول می رسید، میان صاحب باغ و صاحب درخت مشاجره می شد. بنابراین، جدم رسول خدا(ص) حکم کرد که هر درختی به اندازه شاخه های آن، حریم حقوقی دارد و صاحب درخت، حق دارد به همین مقدار از سطح زمین و فضای زیر درخت استفاده کند» (کلینی، همان: ۲۹۵؛ طوسی، همان: ۱۴۴). بر طبق روایتی دیگر، رسول خدا(ص) فرمود: «حریم نخل به اندازه طول شاخه های آن است» (صدوق، همان: ۱۰۱). در برخی از این روایات پس از آنکه پیامبر خدا(ص) حریم قنات، چاه یا نخل و دیگر مسائل مرتبط به آن ها را بیان داشته، در پایان اضافه کرده است که در اسلام ضرر وجود ندارد (فیض کاشانی، همان: ۱۰۶-۱۰۷) و نباید به دیگران ضرر زد و از نفع رساندن به یکدیگر دوری نکنید (همان). امام صادق(ع) فرمود: «جدم، رسول خدا(ص) عوض کردن و معامله خرما ی سر درختی با خرما ی خشک و خوشه درو نشده با گندم را ممنوع کرد؛ و نیز افراد را از فروش حقه و آب های روان رودخانه منع فرمود. افراد فقط حق دارند به دیگران تفویض کنند و تنها می توانند مازاد آبی که بر آن سد بسته اند را به همسایگان خود عاریه دهند» (طوسی، همان: ۱۴۳؛ فیض کاشانی، همان: ۱۰۱).

حکومت اسلامی با الهام از سیره نبوی(ص) وظیفه دارد سیاست ها و راهبردهای مربوط به بخش کشاورزی، توسعه و عمران روستاها و مناطق عشایری و همچنین تنظیم و اجرای برنامه های توسعه کشاورزی در چارچوب سیاست های توسعه پایدار را تعیین کند و بررسی ها و اقدامات لازم به منظور برنامه ریزی تولید و تأمین نیاز کشور به محصولات و فرآورده های کشاورزی و دامی و توسعه صادرات با رعایت مزیت های نسبی در چارچوب سیاست های بازرگانی کشور را انجام دهد؛ استانداردها و ضوابط برنامه ریزی لازم در زمینه تأسیسات و زیرساخت های مورد نیاز تولید و تولید کنندگان بخش کشاورزی را تهیه نماید. توسعه مکانیزاسیون کشاورزی با توجه به ویژگی های اقلیمی و فرهنگی مناطق مختلف و آرایه خدمات حمایتی و فنی مورد نیاز؛ برنامه ریزی، اتخاذ تدابیر و پیش بینی ساز و کارهای لازم به منظور توسعه و عمران روستاها؛ برنامه ریزی و ساماندهی کوچ و اسکان عشایر در چارچوب طرح های جامع ناحیه ای؛ توسعه و حمایت صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی و صنایع روستایی؛ برنامه ریزی و اتخاذ تدابیر لازم به منظور افزایش بهره وری از عوامل و منابع تولید کشاورزی و دستیابی به الگوهای کشت متناسب با منابع آب و در دسترس،

ظرفیت‌های تولید و شرایط اقلیمی مناطق مختلف کشور؛ تامین بهداشت دام و فرآورده‌های مربوط به آن و مبارزه با بیماری‌های دامی مشترک انسان و دام، قرنطینه دام و کنترل بهداشتی کشتارگاه‌ها و نظارت بهداشتی بر مراتع، آبشخورها، محل نگهداری دام، کارخانه‌های تولید خوراک دام و سایر تاسیسات و مراکز؛ تهیه، نگهداری و عرضه فرآورده‌های خام دامی؛ نظارت و کنترل بر تولید واردات و مصرف مایه‌ها و سایر مواد بیولوژیکی مورد مصرف دامی؛ برنامه‌ریزی و انجام اقدامات لازم به منظور ایجاد گسترش شبکه‌های پیش آگاهی و مراقبت، پیشگیری، قرنطینه گیاهی و تشخیص و مبارزه با آفات و بیماری‌های عمومی، همگانی و سایر آفات و بیماری‌های گیاهی و نظارت بر روند تولید، توزیع و مصرف سموم مورد نیاز بخش کشاورزی با رعایت شاخص‌های زیست محیطی کشور؛ برنامه‌ریزی و تهیه و اجرای طرح‌های مربوط به حفظ منابع دام، طیور و اصلاح نژاد و بهبود تغذیه دام؛ توسعه کمی و کیفی تولیدات دامی و تدوین و اجرای نظام دامداری کشور و ساماندهی کشتارگاه‌ها؛ برنامه‌ریزی و اتخاذ تدابیر لازم جهت حفظ، احیاء و توسعه و بهره‌برداری مناسب از منابع آبی و توسعه آبی‌ری در کشور. حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، اجرای سیاست‌ها و روش‌های حمایتی و بیمه‌ای به منظور حمایت از تولید کنندگان، تولیدات و تاسیسات بخش کشاورزی و پرداخت خسارت به تولید کنندگان خسارت دیده بر اساس سیاست‌های اتخاذ شده؛ برنامه‌ریزی و اتخاذ سیاست‌های حمایتی و تشویقی به منظور توسعه و ارتقای فناوری ماشین آلات و ادوات بخش کشاورزی؛ فراهم آوردن زمینه‌های لازم برای تامین و توزیع نهاده‌های کشاورزی و دامی، دارو و سرم و سایر مواد بیولوژیک؛ انجام اقدامات لازم به منظور ایجاد تشکل‌های غیر دولتی (NGO)‌های مورد نیاز بخش کشاورزی و ارائه خدمات و حمایت‌های مالی و فنی به آنها و اعمال نظارت‌های لازم؛ تدوین برنامه‌های تنظیم بازار محصولات کشاورزی و فرآورده‌های لازم؛ فراهم آوردن تسهیلات و امکانات انجام هماهنگی‌ها و پیگیری‌های لازم برای توسعه صادرات محصولات و فرآورده‌های بخش کشاورزی و صنایع روستایی.

۲. حل مشکلات اراضی و آب: زمین و آب دو رکن اساسی در کشاورزی است از امام علی (ع) نقل شده که فرمود کسی که آب و زمین بیابد و فقیر باشد از رحمت خدا دور است (حمیری، ۱۴۱۳: ۱۱۵). رسول خدا (ص) بعد از هجرت به مدینه با سرزمینی سوخته و کشاورزی و دامداری نابسامان مواجه بود. در آن شرایط خاص، اولین اقدام حضرت قانون‌گذاری در راستای حل

مشکلات اراضی و آب بود. آن حضرت اعلام فرمود: «هرکس زمین مرده‌ای را آباد کند، صاحب زمین خواهد بود» (کلینی، همان: ۲۹۷؛ طوسی، همان: ۱۵۲؛ فیض کاشانی، همان: ۹۸۲). آن حضرت فرمود: «هرکس درختی بنشانند یا پیش از دیگران، چاه آب یا قناتی را حفر کند یا زمین مرده را آباد نماید، به حکم خداوند عزوجل - و رسولش، این درخت، چاه و زمین از آن او خواهد بود» (صدوق، همان، ۳: ۲۴۰؛ طوسی، همان، ۶: ۳۷۸؛ فیض کاشانی، همان: ۹۴۸).

در آن روزگار که حفر قنات، کندن چاه، آباد کردن و رساندن زمین به مرحله محصول‌دهی، کار بسیار دشواری بود، این حکم، نتیجه‌ای مهم و سازنده برای صاحبان آن‌ها داشت. زمین‌های اطراف مدینه و دیگر شهرهای حجاز فراوان، اما رغبت و انگیزه برای انجام چنین کار بزرگی، کم بود، زیرا تضمینی برای حفظ و عدم تخریب آن‌ها وجود نداشت. پیامبر خدا(ص) با اعلام قاطع مالکیت برای احیاکنندگان و مقدس ساختن آن در پرتو قاعده پیوند دین و دنیا و فرهنگ‌سازی در میان مسلمانان، انگیزه‌های بسیار نیرومند و همت‌های والایی به وجود آورد، زیرا ارزش و فضیلت کشاورزی را به آن‌ها فهماند. به این ترتیب، حضرت رسول(ص) زمین‌ها را از دست ناهلان باز ستانده و به کسانی که در پی آبادانی آن‌ها بودند، واگذار می‌کرد. همچنین به کسی اجازه نمی‌داد تا زمین‌ها را غرق و دیگران را از بهره‌وری آن‌ها محروم کند. این‌ها سبب شد امنیتی در خور، بر مسئله زمین و قوانین آن سایه افکند؛ در سایه این امنیت شغلی و مالی بود که مردمان بسیاری به کشاورزی روی آوردند.

به موازات حل مشکل زمین، مسائل آب را نیز حل کرد. ایشان زمینه استفاده از آب‌های عمومی را برای همگان فراهم ساخت. آب‌های عمومی را تعریف کرد و چگونگی تقسیم و توزیع آن‌ها را مشخص نمود و از ملکیت مشروع مالکان چاه‌ها، به‌طور قاطع حمایت کرد. در واقع، تبیین روشن احکام فقهی و حقوقی آب و زمین، عرصه را برای رشد شتابان و شکوفایی گسترده کشاورزی و باغداری در جامعه اسلامی فراهم ساخت. مشکل آب آن بود که روستاهای واقع در بالادست و نزدیک منطقه جریان و سرچشمه آب، می‌توانستند از رسیدن آب به مزارع و باغ‌ها و نخلستان‌های پایین دست جلوگیری کنند؛ اما حضرت به آن دسته از مردم که در پی به‌دست گرفتن انحصار زمین‌های مرغوب، یا زمین‌های منطقه‌ای خاص، یا آب‌ها و مرتع‌ها بودند، اعلام داشت که بر پایه قانون اسلام مجاز به این عمل نیستند و باید این اندیشه و روش را کنار بگذارند؛ در روایتی این مسئله به صورت قانونی کلی از سوی آن حضرت بیان شده است. امام صادق(ع) فرمود: «جدم

رسول خدا(ص) درباره آبیاری نخلستان‌ها با سیلاب، مقرر فرمود که نخست نخلستان‌های بالادست قبل از نخلستان‌های پایین دست آبیاری شوند؛ به گونه‌ای که آب تا غوزک پا در آن‌ها جمع شود. سپس به زمین‌های پایین هدایت شود و این روش همچنان ادامه یابد تا آبیاری باغ‌ها و نخلستان‌ها به پایان برسد» (کلینی، همان: ۲۷۸؛ فیض کاشانی، همان، ۱۰۱۳؛ مجلسی، ۱۳۶۳، ۱۹: ۳۶۹).

از این روایت‌ها و روایت‌های مشابه به نکته‌های مختلفی می‌توان دست یافت:

(۱) مقصود از سیلاب، آب‌های عمومی است، در مقابل آب‌هایی که مالک خاص دارند؛
(۲) در شیوه آبیاری و تقسیم آب - که بسیار اهمیت دارد - رسول خدا(ص) مقرر فرمود به ترتیب از زمین‌های بالا به سمت پایین آبیاری شروع شود. به نظر می‌رسد این بهترین شیوه تقسیم آب و بهینه‌ترین نوع بهره‌برداری از آب در مناطق مشابه است؛ چون در این روش افزون بر اینکه همه زمین‌ها سیراب می‌شوند، نیروی انسانی کمتری برای تقسیم آب مورد نیاز بوده و نزاع و اختلاف نیز یا پیش نمی‌آید یا به حداقل می‌رسد؛

(۳) صاحبان زمین‌ها و باغ‌های بالادست مجاز نیستند هر مقدار که بخواهند از آب استفاده کنند؛ بلکه فقط حق دارند به اندازه‌ای که نیاز درختان و مزرعه‌های آن‌ها را برآورده کند، از آن آب‌ها استفاده کنند. آنان نمی‌توانند این آب را به روستاها و مالکان زمین‌های میان دست و پایین دست بفروشند، یا به هر شکل آنان را از این آب محروم کنند. مثلاً هرگاه مشجره و نزاعی میان دو روستا واقع شد، نباید جلوی آب را بگیرند. این گونه بود که صاحبان مزرعه‌ها و زمین‌های پایین دست، از امنیت برخوردار شدند؛

(۴) اما هرگاه کسی از طریق مشروع، مالک آب و مرتع شده باشد، فروش آن جایز است. هر شخص می‌تواند آب (مانند آبی که آن را حيازت کرده باشد یا آب چاهی که آن را حفر کرده باشد) یا مرتع خصوصی خود را، که به‌طور قانونی به دست آورده است، در چارچوب احکام شرعی بفروشد یا اجاره دهد (فیض کاشانی، همان: ۱۰۵-۱۰۸)؛

حکومت اسلامی با الهام از سیره نبوی وظیفه دارد بررسی و مطالعه جامعی از حوزه‌های اراضی و آبخیزداری کشور به منظور تهیه طرح‌های آبخیزداری و جلوگیری از فرسایش خاک و تثبیت شن‌های روان و بیابان زدایی و تهیه برنامه جامع استفاده از اراضی کشاورزی و منابع طبیعی و بهره‌برداری بهینه از این اراضی را در دستور کار قرار دهد. همچنین برنامه‌ریزی و انجام

اقدامات لازم به منظور جلوگیری از تغییر و تبدیل کاربردی اراضی کشاورزی و جنگلی؛ حفظ، احیاء، گسترش، حمایت و بهره‌برداری صحیح از جنگل‌ها و مراتع طبیعی و دست کاشت کشور و فراهم کردن زمینه اجرای طرح‌های بزرگ جنگل‌کاری، جنگل‌داری، مرتع‌داری، ایجاد پارک‌های جنگلی و تفرج‌گاه‌های طبیعی در چارچوب هدف‌ها و سیاست‌های توسعه پایدار و اعمال نظارت‌های لازم؛ تشخیص و تفکیک حریم قانون اراضی ملی از مستثنیات اشخاص حقیقی و حقوقی، واگذاری منابع ملی و اجرای مقررات مربوط به مدیریت و واگذاری اراضی ملی و دولتی نیز از وظایف حکومت اسلامی است.

یکپارچه‌سازی اراضی، احداث راه‌های بین مزارع، تجهیز و نوسازی مزارع و باغ‌ها به منظور استفاده مؤثر از منابع و نهاده‌های کشاورزی و ارتقای بهره‌وری در فرآیند تولید با تاکید بر بهبود بهره‌وری از آب؛ برنامه‌ریزی و انجام اقدامات لازم در زمینه حفظ و اصلاح خاک و فراهم آوردن موجبات لازم به منظور افزایش اثر بخشی و بازدهی آبیاری در مزارع و باغ‌ها؛ برنامه‌ریزی برای انتقال آب شبکه‌های درجه سه و چهار و آب راه‌های سنتی و قنوت، توزیع و مصرف آب کشاورزی و انجام اقدامات لازم به منظور احداث، توسعه و نگهداری تاسیسات؛ برنامه‌ریزی و انجام مطالعات لازم به منظور طراحی و اجرای طرح‌های کوچک توسعه منابع آب و...

۳. استقامت در اجرای قانون: بی‌شک قانون خوب و عادلانه، شرط لازم توسعه و پیشرفت است؛ اما شرط کافی نیست. قانون برای عمل است و خود به تنهایی تأثیری ندارد. حکومت اسلامی به قوانینی که در حوزه کشاورزی وضع می‌کند باید پایبند باشد. پیامبر خدا(ص) به شدت و با دقت به قوانین وضع شده خود پایبند بود و همه توان خود را در مسیر اجرای این دستورها و قوانین صرف می‌کرد. او نخستین، بهترین و دقیق‌ترین کسی بود که به قانون‌های مربوط به زمین، آب، مراتع و دام عمل می‌کرد. با دست خود درخت می‌کاشت. در جنگ‌ها - جز در موارد ضروری که قانون اجازه داده است - از قطع درختان، به آتش کشیدن مزرعه‌ها و غرق کردن نخلستان‌ها جلوگیری می‌نمود. خود به کشاورزی مشغول می‌شد و می‌فرمود همه پیامبران، جز ادریس، کشاورز بوده‌اند. بر پایه برخی از روایات، پیامبر اکرم(ص) با این سخن که هرکسی زمینی را آباد کند، صاحب آن خواهد شد، جلوی برخی، واگذاری‌های زمین را گرفت و تنها زمین‌هایی را که به اهلش واگذار شده بود پس نگرفت (کلینی، همان: ۲۷۹؛ طوسی، همان: ۱۵۲؛ فیض کاشانی، همان: ۹۸۲). پس از جنگ

خیبر، برای اینکه زمین‌های خیبر، آباد یا آبادتر شود، آن‌ها را به اهل خیبر واگذاشت تا در آن کشاورزی کرده و آن‌ها را آباد کنند و مالیات و اجاره آن را به حکومت اسلامی بپردازند (فیض کاشانی، همان: ۳۵۸؛ طوسی، همان، ۷: ۱۴۸؛ صدوق، همان، ۱۳۹).

حضرت همواره در زندگی شخصی خود، می‌کوشید ارزش کشاورزی را برای مردم روشن کند. وقتی سؤال شد بهترین مال، برای صدقه‌دادن کدام مال است، پاسخ داد: محصولات کشاورزی و گوسفند (صنعانی، ۱۴۰۳، ۱۱: ۴۶۰). همچنین در پاسخ به این پرسش که بهترین ثروت چیست، فرمود: بهترین ثروت کشاورزی است؛ اگر به‌طور صحیح و اصلاح شده انجام گیرد و زکات آن پرداخت شود؛ و در مرحله بعد به دامداری اشاره فرموده و آن را پس از کشاورزی بهترین کار دانست؛ در مرتبه سوم از درختان استوار و بلند خرما که در گل و لای می‌رویند و درختانی که در بیابان‌های خشک و تفتیده میوه می‌دهند نام برد و در پایان دوباره به درخت خرما اشاره کرده و از فروختن آن نهی فرمود (کلینی، همان: ۲۶۰-۲۶۱؛ حرعامی، همان، ۱۳: ۱۹۲). بر طبق روایتی دیگر آن حضرت فرمود: «بهترین مال، ردیف‌های طولانی، شکیل و منظم خرما و درختان میوه‌دار است». او از فضیلت کشاورزان، کشاورزی و درخت‌کاری بسیار سخن می‌گفت و این مسئله را به روش‌های مختلف، در ذهن‌های مسلمانان تثبیت می‌کرد؛ به گونه‌ای که ارزش کشاورزی را برای آنان به صورت فرهنگ درآورد. به عنوان نمونه، آن حضرت، خود نخل می‌کاشت، از ارزش اقتصادی درختان نخل با تعبیرهای خاص یاد می‌کرد. بسیار خرما می‌خورد و از سودمندی‌های آن سخن می‌گفت. از درخت نخل با عنوان «عمه» یاد می‌کرد (حرعاملی، همان، ۱۷: ۱۱۳). به هماهنگی شگفت‌آور نخل با بدن آدمی اشاره می‌کرد و می‌فرمود: «نخل از گل آدم (ع) خلق شده است» (مجلسی، ۱۴۰۴، ۶۲: ۲۹۶). همچنین درخت خرما را از میان درختان، به مردان مؤمن، تشبیه می‌کرد (کلینی، همان، ۶: ۳۴۵). هرگاه برای ایشان خوراکی می‌آوردند که خرما نیز با آن بود، در آغاز از خرما میل می‌کرد (همان). به‌طور خلاصه پیگیری‌های رسول خدا (ص) در اجرای سیاست‌های فرهنگی، علمی، بازرگانی و اقتصادی مستمر، با جدیت و قاطعیت بود. این گام، یعنی اجرای مداوم و بی‌وقفه سیاست‌ها، آثار و برکات فراوانی برای جامعه در پی داشت.

۴. آموزش و توسعه دانش کشاورزی: در ده‌ها آیه قرآن، از ارزش دانش، تفکر، تأمل و عناوینی از این گونه سخن به‌میان آمده است، مانند «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (زمر: ۹)؛ آیا آنان که می‌دانند با آنان که نمی‌دانند، برابرند». به‌طور خلاصه، آموزش دین، دانش و حکمت در متن

تعالیم رسول خدا(ص) قرار داشته و احکام مرتبط به آب، زمین، درختان، دامداری و دامداران و کشاورزان در زمره این تعالیم است. دهها روایت موجود از آن حضرت بیانگر این واقعیت است که رسول خدا(ص) در این راه بسیار کوشید و کوشش‌هایش در حوزه آموزش تأثیر فراوان داشت.

حکومت اسلامی با الهام از سیره نبوی وظیفه دارد با انجام پژوهش کاربردی و توسعه‌ای در زمینه کشاورزی موجب پیشرفت و بالندگی کشاورزی شود مانند پژوهش در: آب و خاک، اصلاح بذر و نهال، اصلاح نژاد، پرورش دام و آبزیان، جنگل و مرتع و آبخیزداری، آفات و بیماری‌های گیاهی و راه‌های مبارزه با آن؛ بهره‌برداری از فنون پیشرفته بیوتکنولوژی و مهندسی ژنتیک در بخش کشاورزی، تدوین شیوه‌های مناسب و استفاده از فناوری‌های نوین توسعه کشاورزی و دامی، متناسب با شرایط اقلیمی و جغرافیایی کشور؛ افزایش بهره‌وری، کاهش ضایعات و بهبود کیفی تولید محصولات و فرآورده‌های بخش کشاورزی؛ مایه‌ها، سرم‌ها و مواد بیولوژیک لازم برای پیشگیری و مبارزه با بیماری‌های دامی و آبزیان مشترک میان انسان و دام همچنین، تهیه و تولید آنها در کشور؛ حفاظت، جمع‌آوری، ارزیابی و توسعه ذخایر توارث ژنتیکی، تنوع زیستی گیاهی و ژرم پلاسما گیاهان زراعی، باغی، زیتنی، دارویی، مرتعی، جنگلی و دام و آبزیان و میکرو ارگانیسم‌ها و حشرات مفید و زیان‌آور کشاورزی در چارچوب وظایف محول شده؛ مطالعه و تحقیق به منظور توسعه اقتصادی کشاورزی و ارتقای جایگاه آن در اقتصاد ملی و توسعه روستایی و عشایری؛ برنامه‌ریزی و اجرای آموزش‌های علمی، کاربردی و فنی و حرفه‌ای شاغلان بخش کشاورزی و صنایع روستایی در چارچوب سیاست‌های مصوب و همچنین آموزش روش‌ها و فنون نوین کشاورزی و دامداری به تولید کنندگان مربوطه؛ مطالعه، طراحی و بهینه‌سازی الگوها و نظام‌های تولید و بهره‌برداری در بخش کشاورزی و ارزیابی و اصلاح مستمر آنها؛ برنامه‌ریزی و ارایه نتایج پژوهش‌های انجام شده به کارکنان، تولید کنندگان و بهره‌برداری بخش کشاورزی و نیز شناخت مسایل و مشکلات آنها و اقدام در جهت رفع آن از طریق اجرای برنامه‌های ترویجی (هیئت وزیران، ۱۳۸۱).

۵. اجرای عدالت: برپایه تعالیم قرآن، زمین و نعمت‌های آن برای همه مردم است و همگان در آن شریکند: «وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ * فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ * وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ فَبِأَيِّ آيَةٍ رَبُّكُمْ تُكذَّبُونَ» (الرحمن: ۱۰ - ۱۳). بر طبق آیه، این نعمت بزرگ الهی برای مردم است و اگر گروهی خاص از این نعمت بی‌همتای الهی بهره‌مند شوند و دیگران از آن محروم باشند، عدالت، به‌ویژه عدالت

اقتصادی که از اهداف مهم بعثت انبیا، به‌ویژه رسول‌خدا(ص) و حکومت نبوی بود، در این‌باره به‌درستی اجرا نشده است. عدالت وقتی به اجرا درمی‌آید که زمین‌داران، دامداران و کشاورزان سهمی از محصول‌های خود را برای فقیران و حکومت اسلامی کنار بگذارند؛ این سهم، در فقه اسلامی در قالب خمس و زکات مطرح شده است. بی‌شک سود کشاورزان از محصول‌های مختلف، چگونگی به‌دست آوردن آب برای کشاورزی، کاشت و برداشت و چرانیدن دام‌ها، یکسان نیست. گاه تفاوت آن‌ها بسیار فاحش و بزرگ است. عدالت، ایجاب می‌کند که زکات آن‌ها نیز متفاوت باشد. به‌طور کلی، اجرای عدالت درباره آنان که از منابع طبیعی زمین، آب، مرتع و جنگل‌ها، درست استفاده می‌کنند، اهمیت به‌سزایی دارد و از بررسی آیه‌ها و روایت‌های رسیده از رسول‌خدا(ص) و مطالعه در تاریخ و سیره آن حضرت -در این باره- نکته‌های زیر را می‌توان دریافت:

- (۱) دامداران و کشاورزان و زمین‌داران باید افزون بر پرداخت خمس، زکات هم پرداخت کنند. زکات تعلق گرفته به انواع دام و محصولات کشاورزی، مختلف است؛
- (۲) هرگونه اسراف در بهره‌وری و استفاده از محصول‌های کشاورزی حرام و ممنوع است. پس از آنکه خمس و زکات محصول‌های کشاورزی داده شد، این روزی حلال، باید به جا و در چارچوب احکام شرعی مصرف شود و هرگونه اسراف جایز نیست؛
- (۳) گرچه مالک باغ، حق تصرف در اموال خود را دارد، اما کندن، بریدن و از بین بردن درختان در هر شرایطی جایز نیست. براساس روایت‌ها، آن حضرت، از قطع درختان مدینه به شدت نهی کرد؛
- (۴) عدالت ایجاب می‌کند با صرف نظر از کشمکش‌ها و جنگ‌ها، درختان، باغ‌ها و کشتزارها سالم و محفوظ بماند. آن حضرت(ص) از هرگونه سوزاندن، غرق کردن و از بین بردن درختان، نخلستان‌ها و کشتزارها حتی در جنگ‌ها به شدت نهی می‌کرد؛
- (۵) کسانی که در زمین دیگران کار می‌کنند، چه آبیاری و مراقبت از باغ‌ها و چه کشاورزی در قالب عقد مزارعه یا عقد مساقات حقی دارند که باید به حقوقشان دست یابند؛
- (۶) هرگونه تجاوز به چاه‌ها، نهرها، زمین، باغ و محصول‌های کشاورزی دیگران ظلم محسوب می‌شود و در فقه اسلامی مجازات‌های تعریف شده‌ای دارد؛
- (۷) تقسیم آب‌ها، قانون خاص خود را دارد و باید به‌گونه‌ای باشد که زمین‌های پایین دست نیز از آب‌ها و سیلاب‌ها بتوانند بهره‌برند.

۶ فرهنگ‌سازی: یکی از وظایف حکومت اسلامی فرهنگ سازی در حوزه کشاورزی است. روایات به‌روشنی نشان می‌دهد که پیامبر، در میدان عمل، به کشاورزی اهمیت خاصی می‌داد و عملاً خود و نزدیک‌ترین یارانش مردمان را به آن تشویق می‌کردند. این روش و سیره در توجه دادن مردم به کشاورزی اهمیت بسیار داشت. پیامبر خدا(ص) معتقد بود که انسان‌ها محور اصلی توسعه، شکوفایی جامعه اسلامی و رونق کشاورزی هستند؛ و بهترین، کوتاه‌ترین و هموارترین راه برای شکوفایی کشاورزی، دامداری و حفظ و بالندگی طبیعت و محیط زیست، آن است که مردم از روی اعتقاد در این مسیر گام نهند. سخنان آن حضرت درباره اهمیت کشاورزی، درخت‌کاری و دامداری سبب شد که پیش، اندیشه و باورهای مردم به‌طور گسترده در این باره دگرگون شود و به اهمیت کشاورزی، درخت‌کاری، سرسبزی و خرمی جامعه اسلامی، ارزش بسیار درختان و فواید و آثار مادی و معنوی آن‌ها به‌طور عمیق پی برند. پیامبر برای خاک ارزش ویژه قائل بود و قدر آن را به‌خوبی می‌دانست می‌دانست؛ تا آنجا که بر خاک سجده می‌کرد و آن را وسیله طهارت قرار می‌داد و می‌فرمود: «زمین را برای من، هم سجده‌گاه و هم وسیله طهارت قرار داده‌اند. هر کجا باشم بر خاک آن تیمم می‌کنم و نماز می‌خوانم (سجده می‌کنم)» (نوری، ۱۴۰۸، ۲: ۵۲۹). آب را مایه حیات می‌دانست و همانند خاک، به آن اهمیت می‌داد. درباره ابرها، باران‌ها، رودها، دریاها و اقیانوس‌ها، نوشیدن آب، تقسیم آب‌های کشاورزی، آبیاری و سهم عظیم آب در سبزی و خرمی و نشاط کره زمین، سخن می‌گفت و آن را منشأ حیات می‌شمرد (زحیلی، ۱۴۰۹؛ نقل از فرهنگ جهاد، ش ۷-۸). پیامبر اکرم(ص) می‌فرمود: طعم آب، طعم زندگی است (حرانی، بی‌تا: ۳۷۰)، آن را سرور همه نوشیدنی‌ها می‌دانست (مجلسی، ۱۴۰۴، ۶۳: ۴۵۱)؛ از آلوده کردن آب چاه‌ها و نهرها نهی می‌کرد (طوسی، همان: ۱: ۳۵۳)؛ آب جوشیده را برای هر چیزی نافع می‌دانست (همان) و برای برخی از بیماری‌ها استفاده از آن را توصیه می‌فرمود (مجلسی، همان)؛ سیراب‌سازی دیگران را بهترین صدقه دانسته (بن‌العزیز، ۱۴۱۷، ۱: ۳۷۵) و هیچ صدقه‌ای را به اندازه آن دارای اجر نمی‌دانست (همان، ۲: ۲۲۳).

مردم آن روزگار از گیاهان استفاده‌های زیادی می‌کردند، اما از سودمندی‌های متعدد آن‌ها آگاهی نداشتند. پیامبر خدا(ص) با قرائت و تفسیر آیه‌های فراوان درباره طبیعت، کشاورزی و ابعاد مختلف آن، مردم را از خواب غفلت بیدار کرد. رسول خدا(ص) در پرتو آیات با عظمت قرآن، مانند آیه‌های ۶، ۱۰ و ۱۳ الرحمن، ۲۵-۳۰ عبس و ۳۲-۳۴ ابراهیم، عقیده داشت که گیاهان نه تنها

بخش عظیمی از روزی آدمی را فراهم می‌کنند بلکه بر روان او نیز تأثیر فراوان دارند و آیت و نشانه هستی، قدرت و حکمت خدای متعال شمرده می‌شوند و دلیل درستی معاد نیز هستند. پیامبر اکرم (ص)، در این باره دریچه جدیدی از دانش و فهم را به روی مردمان آن روزگار گشود و این موضوع برانگیزه مردم برای کاشت درختان، حفاظت بیشتر از آن‌ها و کوشیدن در مسیر کشاورزی و دامداری افزود. آن حضرت می‌فرمود: «هرکس درختی بکارد تا زمانی که یکی از آفریده‌های خدا از آن بهره برد، خداوند به وی پاداش خواهد داد» (نوری، همان، ۱۳: ۲۴۰). آموزه‌های آن حضرت حتی درباره شیوه صحیح کاشت درختان، بسیار مفید بوده است.

رسول خدا (ص) از قطع درختان، غرق کردن مزرعه‌ها در آب و سوزاندن آن‌ها حتی در جنگ، نهی می‌کرد و این عمل را در ردیف کشتن کودکان بی‌گناه و زنان بی‌دفاع می‌دانست! (حسینی، ۱۳۷۷). از آن حضرت (ص) در این باره چنین نقل شده است: «درختان را آتش نزنید، آن‌ها را با آب ویران نکنید، درختان میوه‌دار را قطع نکنید و مزرعه‌ها را نسوزانید» (مجلسی، همان، ۱۹: ۱۷۷). وقتی در زمان جنگ این‌گونه باشد، در زمان صلح، باید از درختان و مزرعه‌ها بیشتر و بهتر حفاظت شده و از نابودی آن‌ها جلوگیری شود. آن حضرت از بریدن درختان سدر (متقی، ۱۳۸۶: ۱۰۴) و حتی شاخه‌های درختان - جز در موردی که برای علوفه حیوانات از آن‌ها استفاده شود- (حسینی، ۱۳۷۷: ۱۰۳) به شدت مخالفت می‌فرمود.

رسول خدا (ص) اهل کار و تلاش بود. سخت‌کوشی‌های او در ساختن مسجد مدینه (سیدی، ۱۳۸۳: ۹۸)، کندن خندق برای دفاع از مدینه (مجلسی، همان، ۷۹: ۱۲۸)، به هنگام چوپانی و در عرصه‌های مختلف دیگر، میان مورخان، مشهور است. از یکی از همسران ایشان نقل شده است که در خانه هرگز بی‌کار دیده نشد (متقی هندی، ۱۴۲۴، ۱۵: ۹۵۳) و می‌فرمود: «بی‌کاری، سنگ‌دلی می‌آورد» (مجلسی، همان، ۷۰: ۱۹۱). وقتی کاری می‌کرد آن را درست انجام می‌داد و می‌فرمود: «هرگاه یکی از شما کاری انجام می‌دهد باید آن را به درستی و نیکویی انجام دهد» (حرعاملی، همان، ۲: ۸۲-۸۴). آن حضرت هیچ‌گاه از سختی و رنج نمی‌گریخت و می‌فرمود: «أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ أَحْمَرُهَا؛ بهترین و با فضیلت‌ترین کارها، سخت‌ترین آن‌هاست» (مجلسی، همان، ۶۷: ۱۹۱). پیامبر اکرم (ص) که از غزوه تبوک باز می‌گشت، سعد انصاری از حضرت استقبال کرد؛ ایشان پس از مصافحه با او فرمود: «چرا دستت این قدر زبر شده است؟» او گفت: یا رسول الله!

بیل می‌زنم و با این کار خرج عائله‌ام را به دست می‌آورم. پیامبر خدا(ص) دست او را بوسید و فرمود: «این دستی است که آتش دوزخ به او نمی‌رسد». آن حضرت می‌فرمود: «کسی که از تلاش و دسترنج خود بخورد، مثل برق از پل صراط خواهد گذشت» (حکیمی، ۱۳۶۷، ۵: ۴۳۲). بر طبق روایتی دیگر درهای بهشت به روی او باز می‌شود تا از هر کدام بخواد وارد شود (همان). در حدیث دیگری آمده است: «خدا به او از سر مهربانی و رحمت، نظر کرده و هرگز او را عذاب نمی‌کند» (همان). در پرتو کوشش‌های پیامبر، سخت‌کوشی و انجام درست کارها، به صورت بخشی از فرهنگ مسلمانان درآمده بود و این سیره در رشد کمی کشاورزی، تأثیر فراوانی گذاشت. رسول خدا(ص) از درختان، حیوانات، پرندگان، زمین، آسمان و... سخن می‌گفت. او این گونه امور را مانند بیشتر مردم، فقط از بُعد مادی نمی‌دید. آن حضرت دین‌داری و شرع را در متن زندگی مردم، قابل اجرا می‌دانست. برای اینکه انسان به خدا نزدیک شود و بر معنویت خود بیفزاید، لازم نیست شب‌ها و روزها به عبادت پردازد، بلکه اگر اعمال دنیایی خود را با نیت الهی انجام دهد، به خدا نزدیک خواهد شد و به مقام‌های معنوی دست خواهد یافت. در روایتی از آن حضرت درباره کشاورزی چنین نقل شده است: «هرگاه کشاورزی، بذری را از راه حلال در دست خود گیرد، فرشته‌ای ندا می‌دهد: یک سوم برای دهقان، یک سوم برای پرندگان و یک سوم برای چهارپایان. وقتی کشاورز آن را بر زمین می‌پاشد، برای هر دانه، ده حسنه برایش می‌نویسند. وقتی آن را آبیاری می‌کند و بذر می‌روید مانند آن است که در برابر هر دانه، انسان مؤمنی را زنده کرده است که تا وقتی آن کشته را درو کند، خدا را ستایش می‌کند. وقتی آن را می‌کوبد، مانند آن است که گناهانش را له می‌کند. هنگامی که خرمن را باد می‌دهد، گناهانش نیز بر باد می‌روند. زمانی که آن را وزن می‌کند مانند روز تولدش از گناهان پاک می‌شود. وقتی آن محصول را به خانه می‌برد و اهل خانه‌اش شاد می‌شوند، عبادت چهل سال برای او می‌نویسند. هنگامی که از آن محصول به گرسنه، همسایه و بیچاره می‌دهد، آفریدگار او را از عذاب خود در امان نگاه می‌دارد» (سیدی، ۱۳۸۳: ۹۷). بر پایه این روایت و روایاتی مانند این، کار کشاورزی و... که بر اساس دیدگاه عرف، از امور دنیایی هستند، جنبه دینی نیز پیدا می‌کند و اجر و پاداش عبادت را دارند. از این رو، مسلمانان افزون بر آنکه برای دستیابی به منافع اقتصادی خود به کشاورزی می‌پرداختند، به دلیل رسیدن به فضیلت‌ها و پاداش‌های معنوی نیز انگیزه دوچندان برای انجام آن داشتند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

حکومت اسلامی که بر مبنای اسلام پایه‌گذاری شده و اجرای احکام اسلام را در تمام ابعاد و جبهه همت خود قرار داده در حوزه کشاورزی نیز وظیفه مند است. در این پژوهش با توجه به سیره نبوی و وظایف حکومت اسلامی در بخش کشاورزی بررسی شده و نتایج ذیل به دست آمده است:

۱. **قانون گذاری:** یکی از وظایف حکومت در بخش کشاورزی وضع قوانین مناسب و رفع موانع قانونی توسعه کشاورزی است. مهمترین دلیل این مدعا سیره نبوی در تبیین دقیق حریم قنات‌ها، چاه‌ها و چشمه‌ها که اجرای آنها از خشکانیدن چاه‌های دیگران جلوگیری می‌کند؛ بیان احکام فقهی خرید و فروش زمین، آب و انواع محصولات کشاورزی؛ اجاره زمین؛ احکام مزارعه؛ مساقات؛ احکام فقهی زمین غصب شده؛ احکام احیای زمین‌های موات و مقررات و شرایط آن؛ بیان مسائل مرتبط به انفال، احکام فقهی آنها و نیز مباحات عامه و مشترکات؛ رسول خدا در این مورد دست به اقدام‌های گسترده‌ای زد و زمین‌های مختلفی را به مردم واگذاشت. این اقدامات، باعث رونق کشاورزی شد.

۲. **استقامت در اجرای قانون:** بی‌شک قانون خوب و عادلانه، شرط لازم توسعه و پیشرفت است؛ اما شرط کافی نیست. قانون برای عمل است و خود به تنهایی تأثیری ندارد. حکومت اسلامی به قوانینی که در حوزه کشاورزی وضع می‌کند باید پایبند باشد. پیامبر خدا(ص) به شدت و با دقت به قوانین وضع شده خود پایبند بود و همه توان خود را در مسیر اجرای این دستورها و قوانین صرف می‌کرد.

۳. **آموزش و توسعه دانش کشاورزی:** در ده‌ها آیه قرآن، از ارزش دانش، تفکر، تأمل و عناوینی از این گونه سخن به میان آمده است، و آموزش احکام مرتبط به آب، زمین، درختان، دامداری و دامداران و کشاورزان در زمره این تعالیم است. ده‌ها روایت موجود از آن حضرت بیانگر این واقعیت است که رسول خدا(ص) در این راه بسیار کوشید و کوشش‌هایش در حوزه آموزش تأثیر فراوان داشت. حکومت اسلامی با الهام از سیره نبوی وظیفه دارد با انجام پژوهش کاربردی و توسعه‌ای در زمینه کشاورزی موجب پیشرفت و بالندگی کشاورزی شود

۴. **اجرای عدالت:** برپایه تعالیم قرآن، زمین و نعمت‌های آن برای همه مردم است و همگان در آن شریکند اگر گروهی خاص از این نعمت بی‌همتای الهی بهره‌مند شوند و دیگران از آن محروم باشند، عدالت، به‌ویژه عدالت اقتصادی که از اهداف مهم بعثت انبیا، به‌ویژه رسول خدا(ص) و حکومت نبوی بود، در این باره به‌درستی اجرا نشده است. حکومت اسلامی وظیفه دارد در اجرای عدالت نسبت به برخورداری عادلانه همگان از امکانات در توسعه کشاورزی اقدامات لازم را انجام دهد

۵. **فرهنگ‌سازی:** یکی از وظایف حکومت اسلامی فرهنگ‌سازی در حوزه کشاورزی است. روایات به‌روشنی نشان می‌دهد که پیامبر، در میدان عمل، به کشاورزی اهمیت خاصی می‌داد و عملاً خود و نزدیک‌ترین یارانش مردمان را به آن تشویق می‌کردند. این روش و سیره در توجه دادن مردم به کشاورزی اهمیت بسیار داشت. پیامبر خدا(ص) معتقد بود که انسان‌ها محور اصلی توسعه، شکوفایی جامعه اسلامی و رونق کشاورزی هستند؛ و بهترین، کوتاه‌ترین و هموارترین راه برای شکوفایی کشاورزی، دامداری و حفظ و بالندگی طبیعت و محیط زیست، آن است که مردم از روی اعتقاد در این مسیر گام نهند. سخنان آن حضرت درباره اهمیت کشاورزی، درخت‌کاری و دامداری سبب شد که بینش، اندیشه و باورهای مردم به‌طور گسترده در این باره دگرگون شود و به اهمیت کشاورزی، درخت‌کاری، سرسبزی و خرمی جامعه اسلامی، ارزش بسیار درختان و فواید و آثار مادی و معنوی آن‌ها به‌طور عمیق پی‌برند.

منابع

- احمدی میانجی، علی (۱۹۹۸)؛ مکاتیب الرسول، علی احمدی میانجی، قم، دارالحدیث.
- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۲)؛ سخنرانی در دیدار با جهادگران و کشاورزان در هفته جهاد کشاورزی (۱۴/۱۰/۱۳۸۲).
- امام خمینی، سید روح الله (۱۳۷۹)؛ صحیفه نور، تهران، مرکز حفظ و نشر آثار امام خمینی (ره).
- بن عبدالعزیز، محمد (۱۴۱۷)؛ الماء، محمد بن عبدالعزیز، مملکة الغربیة.
- حر عاملی، محمد بن حسن (بی‌تا)؛ وسائل الشیعة، تحقیق: ربانی شیرازی، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- حرانی، حسن بن شعبه (بی‌تا)؛ تحف العقول، ترجمه: احمد جتتی عطایی، تهران، انتشارات علمیه اسلامیة.
- حسینی، سید علی (۱۳۷۷)؛ گیاهان و زندگی در اندیشه دینی، قم، مؤسسه فرهنگی پژوهشی آیة.
- حسینی، سید علی (۱۳۸۲)؛ طبیعت و کشاورزی از دیدگاه اسلام، تهران، شقایق روستا.
- حکیمی، محمد رضا و همکاران (۱۳۶۷)؛ الحیاء، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حمیری، عبدالله بن جعفر (۱۴۱۳)؛ قرب الإسناد، تحقیق و نشر: مؤسسه، قم، آل البيت (ع).
- زحیلی، وهبه (۱۴۰۹)؛ الفقه الإسلامی و ادلته، وهبه زحیلی، دمشق، دارالفکر.
- سیدی، حسین (۱۳۸۳)؛ همانم گل‌های بهاری، قم، نسیم اندیشه.
- صدوق، محمد بن علی (۱۴۰۳)؛ من لایحضره الفقیه، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- صنعانی، عبدالرزاق (۱۴۰۳)؛ المصنّف، بیروت، مکتبة الإسلامیة.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۸)؛ تهذیب الاحکام، تهران، مکتبة الصدوق.
- فیض کاشانی، محمد حسن (۱۳۶۸)؛ الوافی، اصفهان، مکتبة الإمام امیرالمؤمنین (ع).
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۱)؛ الکافی، تصحیح: غفاری، بیروت، دار صعب - دارالتعارف للمطبوعات.
- متقی هندی، علاء الدین (۱۴۲۴)؛ کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت، دارالکتب العلمیة.
- متقی، تقی (۱۳۸۶)؛ اخلاق زیست محیطی پیامبر اکرم (ص)، قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
- متقی، تقی؛ حسینی، سید علی (۱۳۸۲)؛ ۵۹ نکته درباره امام زمان (عج)، قم، نصر.
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۶۳)؛ مرآة العقول، تهران، دارالکتب الإسلامیة.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴)؛ بحار الأنوار، بیروت، مؤسسه الوفاء.
- محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۳)؛ شرائع الإسلام، تحقیق: سید صادق شیرازی، قم، دارالهدی.
- نوری، میرزای حسین (۱۴۰۸)؛ مستدرک الوسائل، بیروت، مؤسسه آل البيت لإحياء التراث.
- هیئت وزیران (۱۳۸۱)؛ ابلاغ وظایف تفصیلی وزارت جهاد کشاورزی در هیأت وزیران، نشست ۱۳۸۱/۴/۲.